

HEMŞİRELİK ve HEMŞİRELİK EĞİTİMİNİ ETKİLEYEN BAZI FELSEFİ AKIMLARIN İNCELENMESİ

Bil. Uzm.Emine AKÇİN

İ.Ü.Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu

ÖZET

Eğitim, hem işlevlerini yerine getirebilmek hem de uzmanlaşmayı sağlayabilmek için pek çok disiplinle etkileşmek ve bu disiplinleri sistematik açıdan kendi bütünlüğüne uygun duruma getirmek zorunda kalmıştır. Eğitim sürecinde farklı eğitim sistemlerinin, hedeflerinin ve bunların gerçekleştirilmesi için önerilen farklı yöntemlerin varlığı, eğitimde İdealizm, Realizm, Pragmatizm ve Existentiyalizm gibi felsefi akımların kullanılmasına neden olmuştur. Bu yaklaşımlarla ele alındığında bu felsefi akımların eğitime yansımaları hemşirelik ve hemşirelik eğitimini de yakından/derinden etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Eğitim Felsefesi, Felsefi Akımlar, Hemşirelik Felsefesi, Hemşirelik Eğitim Felsefesi.

SUMMARY

The Philosophical Approaches Affecting Nursing Education

Education has been compelled to interact with many disciplines to provide its' functions properly and specialization. However it has been compelled to make fit this disciplines for its' wholeness, too. In this approach, current different education systems, objectives and different methods in education process cause using philosophical approaches as İdealizm, Pragmatizm, Realizm and Existentiyalizm in education. Consequently, reflection of this approaches had been deeply affect nursing and nursing education.

Key Words: Philosophy, Philosophy of Education, Philosophical Approaches, Philosophy of Nursing, Philosophy of Nursing Education.

GİRİŞ

Eğitim, hem işlevlerini sağlıklı biçimde yerine getirebilmek hem de uzmanlaşmayı sağlayabilmek için pek çok disiplinle etkileşmek ve bu disiplinleri sistematik açıdan kendi bütünlüğüne uygun duruma getirmek zorunda kalmıştır (Diekelman 2002). Farklı eğitim sistemlerinin, hedeflerinin ve bunların gerçekleştirilmesi için önerilen farklı yöntemlerin varlığı İdealizm,

Realizm, Pragmatizm ve Existentializm gibi felsefi akımların eğitim sürecinde kullanılmasına neden olmuştur (Ertürk 1993, Altunya 2000, <http://www.mutasyon.net/kultur/felsefe>, 2003, <http://www.gonulevi.com/düşünce>, 2004).

Bu makalede, eğitimde öncelikle kullanılan felsefi akımlar ve bu felsefi akımların hemşirelik ve hemşirelik eğitimine etkileri üzerinde durulacaktır.

EĞİTİM FELSEFESİ

Felsefe kelimesi, Yunanca “seviyorum, peşinden koşuyorum, arıyorum” anlamına gelen **Philo** ve “bilgi, bilgelik” anlamına gelen **Sophia** sözcüklerinin birleşiminden oluşmakta ve “entellektüel faaliyet ve disiplin” olarak tanımlanmaktadır (Fidan, Erden 1998, Sönmez 2001, Yıldırım 1996, <http://www.mutasyon.net/kultur/felsefe> 2003).

Başlangıçtaki söz konusu bu anlamına rağmen , felsefenin tanımını yapmak oldukça zordur. Bunun en önemli nedeni; bütün felsefe tanımlarının tartışmalı olmasıdır. Örneğin; Sokrat’ın “Bir şey biliyorum o da hiç birşey bilmediğimdir” sözü ne kadar düşünmeye değerse, Lachelier’in “Felsefe Nedir?” sorusuna verdiği “Bilmiyorum” yanıtı da felsefenin tanımını açısından o kadar anlamlı ve düşünmeye değerdir.

Platon ve Platon’cular felsefeyi; empirik gerçekliği değil idealler alemi, soyut kendilikler dünyasını betimleyen ve bütün doğruları nihai ilkelerden çıkarsamalara temellendiren bir apiori (doğruluğu gözlem ve deney gerektirmeyen bilgi), bir disiplin (Politzer 1998, Tunalı 1990, <http://www.egitim.aku.edu.tr>, 2002, <http://www.mutasyon.net/kultur/felsefe>, 2003); **Aristoteles**; gerçekliğin daha genel yönlerini betimlediği için, bilimlerin bir devamı (Billings, Halstead 1998); **Kant** ise, dış dünyadaki nesnelere deneyimleyebilmemizin ya da bilebilmemizin zorunlu ön koşullarını araştıran bilim dalı olarak tanımlamaktadır (Billings, Halstead 1998).

Genel bir yaklaşımla ele alındığında felsefe; bir dünya görüşüdür, yaşama bir bakış açısı, insanın soru sorabilme yeteneğine dayanan ancak soru sorarken mantıksal düşünmeyi ya da akıl yürütmeyi esas alan, insanla, insan yaşamıyla ilgili sorunların çözümüne ilgi duyulması ile başlayan bir düşünce faaliyeti olarak tanımlanmaktadır (Diekelman 2002, Politzer 1998, Sönmez 2001, Titus 1986 Aktaran: Fidan, Erden 1998, Tunalı 1990, <http://www.egitim.aku.edu.tr>, 2002; <http://www.mutasyon.net/kultur/felsefe>, 2003).

Felsefenin eğitimde kullanılması olan **Eğitim Felsefesi** ise, eğitime/egitim çalışmalarına yön veren, amaçları şekillendiren, eğitime ilişkili olduğu bütün diğer toplumsal olgularla birlikte bütünlük içinde anlam veren ve eğitim uygulamalarına yol gösteren bir disiplin ya da sistemli fikir ve kavramlar bütünüdür. John Dewey, felsefenin sorunları tanımlamak için yararlı ve bu sorunların çözümünde geçerli bir kaynak olduğunu, eğitim programlarının düzenlenmesi sırasında da güçlü bir eğitim felsefesi temelini olması gerektiğini açıklamaktadır (Billings, Halstead 1998). Bu açıdan eğitim felsefesinin temel işlevleri; eğitim uygulamalarını sürekli eleştirel bir yaklaşımla değerlendirmek, uygulamalara bütüncü yaklaşmak, uygulamaların dayandığı kuramsal temelleri inceleyip sürekli sorgulayarak, ülke gerçekleri ve toplumun, insanların gereksinimleri ile tutarlı eğitim programları geliştirmektir.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi, eğitim felsefesinin bu işlevlerini yerine getirirken yararlanan felsefi akımlar, diğer disiplinlerin/bilim alanlarının eğitimi de yakından/derinden etkilemiştir/etkilemektedir (Fidan, Erden 1998, Sönmez 2001, Velioğlu, Babadağ 1992).

HEMŞİRELİK ve HEMŞİRELİK EĞİTİMİNİ ETKİLEYEN BAZI FELSEFİ AKIMLAR

Hemşirelik eğitimi iç ve dış dinamikler doğrultusunda dönüm noktasındadır. Eleştirel ve etik düşünme, bakımda yaratıcı yaklaşımlar, müfredatta sınırlayıcı yöntemlerden uzaklaşma, eğitim programlarının bilimsel veriler ve felsefi akımlar doğrultusunda toplumun ve uygulama alanlarının gereksinimlerine temellenmesi söz konusudur (Taşocak 2003).

Eğitim programlarının amaçlarının belirlenmesinden değerlendirme sonuçlarına kadar sürecin tüm aşamalarına temel oluşturan İdealizm, Realizm, Pragmatizm ve Existentializm gibi felsefi akımların hemşirelik ve hemşirelik eğitimine etkileri şu şekilde belirtilebilir.

İdealizm (Düşüncelilik)

İdealizm felsefi akımı, bireyleri sanatın, güzelliğin ve yüksek ideallerin mükemmel dünyasında yaşamak isteyenler olarak görür. İdealistlere göre gerçek, maddi güçlerden çok fikir, düşünce ve zihinle ilgilidir. Batı dünyasında hristiyanlık ve idealizm, Augustine'in "eğitimin en büyük amacı hristiyan imana, umut, hayırseverlik ve alçakgönüllülük erdemlerinin uygulanması ve

aşılması yoluyla ölümden sonraki yaşam için insanların hazırlanmasıdır” konulu çalışmasında birleştirilmektedir (Billings, Halstead 1998, Fidan, Erden 1998, Demirel 2000, Sönmez 2001, Tunalı 1990, <http://www.egitim.aku.edu.tr>, 2002).

Bu felsefi akım, hemşireliğe temel olduğunda insanı spiritüel olarak ele alır ve hemşire iş/görev merkezli bir yaklaşım sergiler. Hemşirenin görev ve sorumlulukları; bireyin haklarını savunmaktan, hastayı bütün olarak iyileştirmekten ve hemşirelik bilimini geliştirmekten daha önemlidir. Önemli olan görev ve sorumluluk, spiritüel gelişme ve özveridir. Bu felsefi akımda eğitim programlarını geliştirmeye çok fazla önem verilmemektedir (Billings, Halstead 1998, Taşocak 2003).

Realizm (Gerçekçilik)

Realizm felsefi akımı, Dünya'yı bütün doğa için ortam sağlayan doğal kanunların birleştirilmesi olarak görmektedir. Dış dünya esastır, zihnimiz ise dış dünyadan edindikleri ile anlamlandırmalarda bulunabilir. Aristo'ya göre gerçek mutluluk, bilgelik ve doğru niyetten gelmektedir. Hayal; duygu ve yaşanmış olana ağırlık vermekte, insanın çevresiyle uyumlu şekilde yaşamasına inanmaktadır (Billings, Halstead 1998, Fidan, Erden 1998, Demirel 2000, Sönmez 2001, Tunalı 1990).

Bu felsefi akım, hemşireliğin spiritüel ve dini gelişmeler için fedakarlık etmelerine karşı görüş oluşturarak hemşireleri toplumun beklentilerini, hekimlere, okullarına ve hastalarına sadakatla bağlı olarak yerine getirmeye yöneltmiştir. Kişisel onura adanmak ve “Hastam için en iyi olanı yerine getirmek okuluma kredi kazandırır ve doktorum benimle iftihar eder” düşüncesi, hemşirelerin yapacakları etkinlikleri ve verecekleri kararları belirler. Bu değerler sistemi, hemşirelik müfredat ve uygulamalarına tıbbi modeller şeklinde yansımıştır. Bu durum hekime bağlılığı destekleyerek, hemşirenin bağımsızlığını, girişimciliğini, karar vermesini engellemiştir. Hemşireler, hemşirelik işlevleriyle bağlantısı olup olmadığını araştırmadan, hekimlerin bazı işlevlerine giderek artan bir şekilde yönelmişler, “fiziksel tanı”, “fizik muayene” gibi konulara eğitim programlarında daha fazla yer vermişlerdir. Tıbbi modelin yansımaları günümüze kadar ulaşmış ve eğitim programlarını da etkilemiştir (Billings, Halstead 1998, Taşocak 2003).

Pragmatizm (Yararcılık)

Pragmatizm, inanç ve fikirlerin pragmatik sonuçlarını, onların değerlerini ve doğruluğunu kararlaştırmak için kullanılan bir felsefi akımdır. Gerçeğin sürekli değiştiğini ve bilginin görel olduğunu savunur. Hedeflenen; topluma ve kültüre çok sıkı bağlarla bağlanmış bireyler yerine, çağın şartlarına uyumlu, gelişmeye, değişmeye yönelmiş bireyler yetiştirmektir. Eğitimde çıkış noktası gerçek hayattır ve öğrenciler gerçek hayata en iyi şekilde uyum sağlayabilecek şekilde yetiştirilmelidir. Pragmatizm’de işlevsellik, verim, yarar önemlidir. Düşüncelerin doğrudan/dolaylı gerçeğe uygulanmaması halinde değeri olmadığını savunur. Eğitim katı değişmez bilgiler yerine araştırmayı, bilgi sahibi olmayı ve uygulamayı içermeli, öğrenciyi yaşama hazırlamalıdır (Billings, Halstead 1998, Fidan, Erden 1998, Demirel 2000, Güner 2001, Politzer 1998, Toprakçı 1999, Tunali 1990, Sönmez 2001).

Bu felsefi akım hemşirelik ve hemşirelik eğitimi açısından özellikle, II. Dünya Savaşı sonrası Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) hemşire açığı ortaya çıktığında, hemşirelik bakımındaki sorunlarla başa çıkmada ağırlık kazanmıştır. Bu dönemde hasta bakımı büyük ölçüde hemşire denetimi altında, yardımcı personel tarafından yerine getirilmiştir. Günümüzde birçok sağlık kuruluşunda bu yaklaşımın izleri, hemşirelerin doğrudan hasta bakımından sorumlu olmaması, uzak kalması şeklinde görülmektedir (Billings, Halstead 1998, Tanner 2004).

Hemşireler açısından pragmatik yaklaşımın bir diğer etkisi de, “hizmet verdiği bireyden çok, hekime hizmet etmeleri” şeklindedir. Bu durum kolay, masrafsız ve uygulamada fazla değişiklik yapılmamasına, hemşirelerin ağırlıklı olarak çalıştığı alan olan hastanelerin hekimlerin uzmanlık alanlarına göre organize edilmesine neden olmuştur. Böylece hekimin uzmanlık alanı doğrultusunda hastaneye yatan hastaya tıbbi yeterliliğe sahip hemşireler tarafından bakım verilmiştir. Verilen bakımda hemşirenin odak noktası; birey, ailesi, gereksinimleri, bütünselliği, insan olması değil, hastalığı ve tanısı olmuştur (Taşocak 2003).

Hastanelerde 1950’li yılların ortasından 1960’lı yıllara doğru tıbbi ve teknolojik gelişmeler doğrultusunda yoğun bakım vb. ünitelerin açılmasıyla bakımda uzman hemşirelere gereksinim duyulmaya başlanmış, aynı gereksinim rehabilitasyon üniteleri ve yataklı olmayan sağlık kuruluşlarının sayısının artması ile bu alanlarda da kendini hissettirmiştir. Sonuç olarak hastaneler, hastaların hemşirelik bakım gereksinimlerine yönelmiş/yönelmek zorunda

kalmıştır. Sağlık kuruluşları, toplumun hemşirelik bakımıyla ilgili gereksinimlerine yöneldiğinde, hemşirelik de kendi durumunu yeniden gözden geçirmiştir. Pragmatik değerler, hemşireliği hümanizma ve bütüncü yaklaşıma yöneltmiş, hemşirelikte hümanizmanın ağırlık kazanmasıyla hemşireler bireyi, hemşirelik bakımının etkinliğini ve kalitesini arttırmak amacıyla ele almaya başlamışlardır (Billings, Halstead 1998, Taşocak 2003).

Existentializm (Varoluşçuluk)

Existentializm, özgürlük ve sorumluluk seçimini insana bırakan ve onun varoluşunu özünden önce gören bir felsefi akımdır. Bu felsefi akıma göre önce insan vardır, sonra da bu insan, doğa ve toplum olaylarına, etkilere, tepkilere girişerek veya bunlara katlanarak kendi kendini yaratır (Güner 2001, Sönmez 2001, Yıldırım 1996).

İnsancı varoluşluk, doğal olarak hemşireliği geliştiren bir felsefe olarak ele alınır/alınabilir. İnsan organizmasını mükemmel bir bütün olarak ele alarak, hemşirelikte insanın parçalara bölünmemesi gerektiğini ve parçaların bakımıyla amaca ulaşamayacağını vurgular. Bu felsefi akıma göre, parçalar bütünü ve bütünün taşıdığı gizemi, onun işleyişini açıklayamaz ve sonuçları önceden belirlenemez. Ancak bu, hemşirelik bakımının sonuçlarını ve bilimsel temeli dikkate almamak, sorumluluğu taşımamak anlamını taşımaz (Billings, Halstead 1998, Taşocak 2003).

Hemşirelik bakımının bireysel yaklaşımla verilmesi gerektiğini ve bu yaklaşım doğrultusunda normların sorgulanmasını ve gerektiğinde bu normlardan sapmaların olabileceğini savunur. Bireyin aldığı hemşirelik bakımını, tedavi yöntemini, kullanılacak araç/gereci seçme, karar verme hakkını/özgürlüğünü kabul eder/dikkate alır. Bir başka deyişle, bireyin seçimine ve kararına değer verir. Bireyin gözü kapalı bir şekilde kendine yapılacak profesyonel girişimleri izlemesi gerekmez. Kendisi ile ilgili kararları vermeli ve seçme sürecine dahil olmalıdır (Billings, Halstead 1998, Taşocak 2003).

HEMŞİRELİK EĞİTİMİ FELSEFESİ

Eğitim kültürün devamını sağlamak, insan yaşamının her yönü ile ilgilenecek onu mükemmelliğe, iyiye, doğruya ve güzele ulaştırmak düşüncesi üzerine temellendiğine göre, hemşirelik eğitiminin üzerinde duracağı ilkeler de farklı olmayacaktır. Yakın zamana kadar hemşirelik eğitimi tıbbi bakım sistemi,

sağlık ve eğitim bilimlerine paralel şekilde akılcı görüşü yansıtmıştır. Bu durum eğitimde iş görev merkezli yaklaşımı ve modelleri geliştirmiş, hemşireliğin etik değerleri, idealleri göz ardı edilmiştir (Taşocak 2003).

Günümüzde ise, hemşireliğin düşünsel temelleri ve tanımları; hemşirelerin bireyi yaşamın tüm aşamalarında sağlık-hastalık sürekliliği içinde tüm boyutlarıyla ve çevresiyle etkileşen bütüncü bir yaklaşımla ele alması gerektiğinde, insanla doğa, insanla toplum, insanla çevre ve insanla insan arasındaki bağlantıların ahenkli düzenlere dönüştürülmesinde önemli roller üstlendiğinde birleşmektedir (Taşocak 2003, Velioğlu 1999).

Stewart (1943), hemşirelik eğitim felsefesini “kişisel değerler ve inançların karışımı”, günümüz hemşire eğitimciler ise, “hemşirelik eğitiminin temelini bir parçası” olarak tanımlamışlardır/tanımlamaktadırlar. Ancak Bevis (1983), felsefenin yalnız başına hemşirelik eğitim programlarının gelişimi için yeterli olmadığını, program yapısındaki diğer öğelerle birleştiğinde program tasarımını geliştirdiğini belirtmiştir. Ayrıca Bevis’e göre, fakülte/yüksekokul bir felsefe geliştirmeye başladığında; çıkarılacak fakültenin/yüksekokulun inançlarına ve kurumsal değerlere ilave olarak birçok toplumsal ve politik etkenin de değerlendirmeye katıldığıının farkında olmaları gerektiğini belirtmiştir (Billings, Halstead 1998).

Bu doğrultuda hemşirelik eğitimi felsefesi;

- Hizmet verilen insanın doğası nedir?
- Hemşireliğin doğası nedir?
- Sağlık nedir?
- Hastalık nedir?
- Sağlık/hasta eğitiminin amaçları nelerdir?
- Hemşirelik eğitiminin amaçları nedir? sorularına yanıt arar (Taşocak 2003).

Hemşirelik, eğitiminde bu sorulara yanıt ararken öğrencilerin yaratıcılık özelliklerini güdüleyerek, özgür düşünen, duyarlı, araştıran, sorun çözümleyen, yaratıcı bireyler yetiştirmeyi amaçlar. Çünkü hemşirelik mesleğinin hızla gelişen bilimsel tabanı, hemşirelerin kendini yönetebilen, hizmet alanlarındaki sorunları kavrayarak çözümlenebilen, kendi rolünü algılayan, yorumlayan ve uygulayan meslek üyesi olmasını zorunlu kılmaktadır. Hemşirelik uygulamaları

da, farklı bilim alanlarının kaynaşmasını ve hemşirelik biliminin oluşturulmasını gerektirmektedir (Billings, Halstead, 1998, Taşocak 2002, İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Rehberi 1996).

Hemşirelerin yerel, ulusal, uluslararası çalışmalara, yaşamayla ilgili etkinliklere katılmaları da önemlidir. Kendi inançlarının, hedeflerinin demokratik süreçler yoluyla anlaşılıp güçlenmesi ve toplumun desteği ile yaşama geçirilmesi, ancak bu yolla sağlanabilir. Hemşireler sosyal ve politik değişimler içinde yer aldıklarında değişim sürecini etkin şekilde kullanmayı da öğrenirler. İşte bu hedeflere ulaşmakta ilk adım, hemşirelik felsefesi ve hemşirelik eğitimi felsefesinin oluşturulup kavranmasıdır (Billings, Halstead 1998, Taşocak 2002, İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Rehberi 1996).

Günümüzde hemşirelik ve hemşirelik eğitimi felsefesinde görüş birliği sağlanan temel öğeler söz konusudur. Bunlar (Bevis 1989);

▪ **Her insanın kendi öz değerleri vardır ve bunlar insan yaşamı için çok kıymetlidir. Her insan ve yaşamı çok değerlidir.** Hiçbir ayırım yapmadan her insan ve yaşamı çok değerlidir. Sağlık, her insanın hakkıdır. Ve bu nedenle, insanın olduğu her yerde hemşireler vardır.

▪ **Hemşirelik etkinlikleri akılcı, dinamik ve yaratıcı bir süreçtir.** Hemşirelik etkinlikleri, bilimsel tutum/hemşirelik süreci yoluyla sistematik sorun çözme, karar vermeyi merkeze almıştır.

▪ **Hemşirelik farklı bilim alanlarını sağlığı geliştirmek için bütünleştiren/sentezleyen eşsiz bir meslektir.** Hemşirelik farklı bilim alanlarından yararlanarak, hemşirelik biliminin oluşturulmasını gerektirir.

▪ **Hemşireliğin bir yurttaş olarak yaşadığı sosyal çevre ve politikalara karşı sorumlulukları vardır.** Hemşirelerin toplumsal olaylara duyarlı olmaları gereklidir. Sosyal ve politik değişmeler içinde yer aldıklarında değişim sürecini etkin şekilde kullanmayı da öğrenirler.

▪ **Hemşirelik subjektif amacı, dinamik ve yaratıcılığı olan bir süreçtir.** Hemşirelik süreci konusunda fikir birliği vardır.

SONUÇ

Felsefe, değer yüklü soruları cevaplayacak tartışmalara, bireylerin bakış açılarına ve eğitim programlarının amaçlarının belirlenmesinden değerlendirme sonuçlarına kadar programın tüm aşamalarına rehber olabilecek bir temel oluşturur. Bu temeli oluştururken İdealizm, Realizm, Pragmatizm ve Existentializm gibi felsefi akımlardan ve bu akımların eğitimle yansımaları olan eğitim akımlarından yararlanır. Bütün felsefi akımlarda ve bu felsefi akımların eğitime (hemşirelik eğitimine) yansımalarında ortak olan nokta, öğrencinin eğitimin temel ögesi durumunda olduğu gerçeğidir. Bu gerçeklerden yola çıkarak eğitimin niteliğinin artırılması ve nitelikli bireylerin, hemşirelerin, meslek üyelerinin yetiştirilmesi için eğitimcilerin eğitimle ilgili etkinliklerinde farklı özelliklere, farklı deneyim ve becerilere sahip bireylere farklı konularda eğitim vermek zorunda olduklarının farkında olmaları, eğitimlerinde farklı eğitim felsefesi akımlarından yararlanmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Altunya N (2000). Eğitimde Geleceğe Bakış. Uygun Basım Yayın, Ankara.
- Bevis E O (1989). Curriculum Building In Nursing A Process. W.B. Saunders Company, NewYork.
- Billings D, Halstead J (1998). Teaching in Nursing – A Guide For Faculty. W.B. Saunders Company, United States of America.
- Demirel Ö (2000). Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Program Geliştirme. 3. Baskı, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Diekelman N (2002). "Too Much Content..." epistemologies groups and nursing education. Journal of Nursing Education, Volume 41 Number 11, November.
- Ertürk S (1993). Eğitimde Program Geliştirme. Meteksan Yayıncılık, Ankara.
- Fidan N, Erden M (1998). Eğitime Giriş. Alkım Yayıncılık, Ankara.
- Güner G (2001). Bilim ve felsefe. Dokuz Eylül Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Bilim ve Felsefe Sempozyumu Bildiri Kitabı, İzmir.
- Politzer G (1998). Felsefenin Başlangıç İlkeleri. Çev.:Sevim Belli, 8.Baskı, Sol Yayınları, Ankara.
- Sönmez V (2001). Eğitim Felsefesi. 4. Basım, Pegem Yayıncılık, Ankara.
- Tanner C (2004). Moral decline or pragmatic decision making? cheating and plagiarism in perspective. Journal of Nursing Education, Volume 43 Number 7, July.
- Taşocak G (2003). Öğretmeden öğrenmeye: felsefi ve kurumsal temeller, stratejiler. I. Uluslararası & V. Ulusal Hemşirelik Eğitimi Kongresi Bildiri Kitabı, Özlem Grafik Matbaacılık, İstanbul, 7-12.
- Toprakçı E (1999). Bilim felsefesi ve eğitim bilim, IV.Ulusal Eğitim Bilimleri Kongresi Bildiri Kitabı (3), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.

- Tunalı İ (1990). Felsefe. Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul.
- Velioğlu P (1999). Hemşirelikte Kavram ve Kuramlar. Alaş Ofset, İstanbul.
- Velioğlu P, Babadağ K (1992). Hemşirelik Tarihi ve Deontoloji. Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Yıldırım C (1996). Bilim Felsefesi. 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- ..... (2003). Bir Bilgi Olarak Felsefe. <http://www.gonulevi.com/düşünce>.
- ..... (2002). Felsefi Akımların Öğretim İlkeleri. <http://www.cgitim.aku.edu.tr>
- ..... (2003). Felsefe Nedir? <http://www.mutasyon.net/kultur/felsefe>
- ..... (1996). İstanbul Üniversitesi Florence Nightingale Hemşirelik Yüksekokulu Rehberi. İstanbul Üniversitesi Basım ve Film Merkezi, İstanbul.